

آیین های سنتی مُحَرَم در شوشتر

میلاذ خیاط^۱

مسعود ولی عرب^۲

چکیده

شوشتر از شهرهای استان خوزستان می باشد و دارای آیین های مذهبی فراوان است. مراسم آیینی (نصب و برافراشتن پرچم عزای امام حسین (ع) که مبنی بر اعلام شروع و اقامه ی عزای سرور سالار شهیدان امام حسین (ع) می باشد و در واقع نوعی پیشواز مراسمات محرم و صفر می باشد که هر ساله در شب اول ماه محرم در شوشتر برگزار می گردد.

همچنین «عَلَمبازی»^۳ (Alam bazi) از جمله آیین های محلی، مذهبی، سنتی و رایج شوشتر است که بیشتر در بین شوشتری های استان خوزستان بعضاً در روستاها و شهر های اطراف نیز به صورت مختصرتر متداول و مرسوم است و در مراسمات عزاداری مذهبی خصوصاً دهه اول محرم همراه با ساز سُرنا و دُهل اجرا می گردد. عَلَمبازی آیینی کاملاً مردانه است و جزو مهم ترین و اصلی ترین مراسمات محرم در شوشتر به شمار می رود.

این آیین های محلی تا به امروز در شهر شوشتر و برخی از روستاهای اطراف شوشتر، پابرجاست. در این پژوهش به معرفی بیشتر آیین های سنتی مُحَرَم در شوشتر می پردازیم که آیین نصب و برافراشتن پرچم عزای امام حسین علیه السلام و آیین عَلَمبازی از جمله این مراسم محسوب می شود و در آینده نزدیک به سایر آیین های مُحَرَم در شوشتر پرداخته می شود.

واژگان کلیدی: نصب پرچم، عَلَمبازی، فرهنگ محلی، آیین، عاشورا، شوشتر.

۱. کارشناسی ارشد عمران، مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد شوشتر و پژوهشگر فرهنگ محلی شوشتر.

۲. دکترای تاریخ ایران بعد از اسلام و پژوهشگر تاریخ محلی شوشتر. m.valiarab@yahoo.com.

۳. عَلَمداری؛ عَلَمگردانی.

مقدمه

شهر اسلامی به شهرهایی اطلاق می شود که در سرزمین های دارای فرهنگ و اعتقادات نشأت گرفته از دین اسلام ایجاد شده شهرنشینی و شهرهای اسلامی، دوره ای مشخص یا رشد یافته اند و محدود (چهارده قرن پیش تاکنون) را در بر می گیرد. اهمیت دین اسلام و فرهنگ اسلامی در شکل گیری الگوی خاصی از زندگی شهری در بخشی از جهان با تاریخ معماری، اجتماعی و سیاسی مشخص سبب شده که محققان با در نظر گرفتن ویژگی های عام شهر در تعیین شهرهای اسلامی، مبنایی را برای مطالعات خود فراهم سازند. به طور کلی شهرهای اسلامی دارای عناصر شهرسازی خاصی هستند که به خاطر وزن اجتماعی - اقتصادی آن ها و کارکرد ویژه این عناصر و قرارگیری سایر عناصر شهری در تبعیت از این مشخصه ها، در هسته های اکثر شهرهای تاریخی دارای موقعیت تراز اول و برتر نسبت به سایر عناصر شهرسازی هستند؛ این عناصر عبارتند از: ارگ، مسجد جامع،

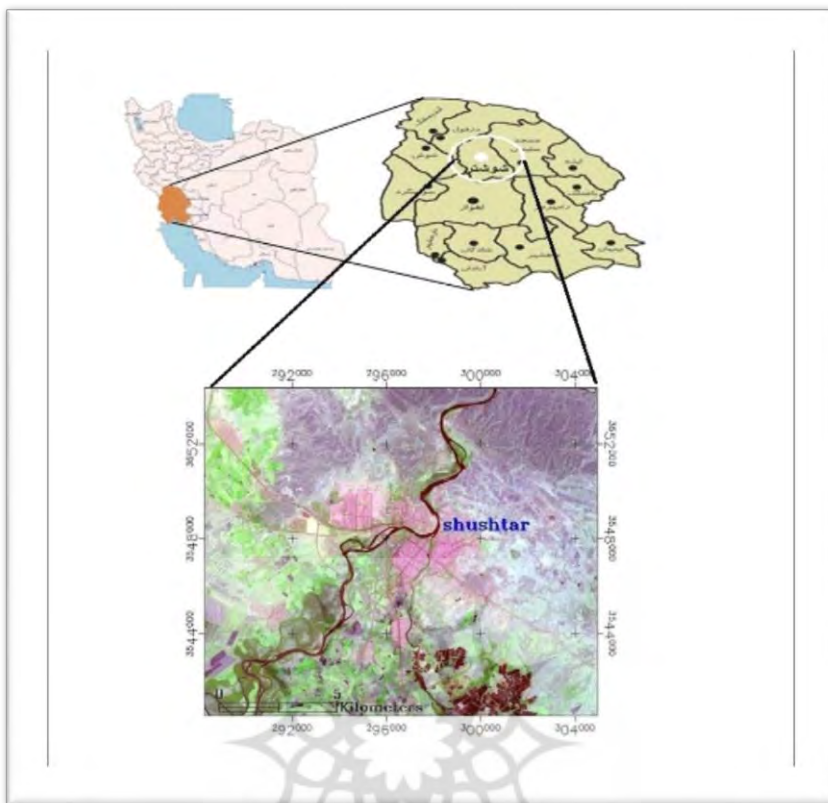
بازار

بازار نیز چون مسجد از اشکال بسیار ساده آغاز شد و در تحول خود به پیچیدگی فضایی و انتظام کامل دست یافته است. از بازار می توان به عنوان ستون فقرات شهر دوره اسلامی نام برد. اساساً فضای بازار تنها به داد و ستد و بازرگانی اختصاص نداشت بلکه به مثابه مهم ترین شاهراه حیاتی شهر برخی عناصر مهم شهری را در خود جای می داد. بازار از نظر کارکردهای اقتصادی - اجتماعی، قدرت و دامنه نفوذ وسیعی داشت.

شکل دیگر همبستگی در شهرهای اسلامی بر مبنای سکونت در محله بود. تعصب محله ای در شهرهای اسلامی از پیوندهای در قومی، مذهبی و خاستگاه روستایی ساکنان نشأت می گرفت.

شوشتر که به عنوان کرسی یا جامع خوزستان در تاریخ مشهور است. در بیشتر ادوار، مرکز این ایالت به شمار می آمده است.

این شهر، بین ۴۸ درجه و ۳۵ دقیقه تا ۴۹ درجه و ۱۲ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ و ۳۱ درجه و ۳۶ دقیقه تا ۳۲ درجه و ۲۶ دقیقه فرض شمالی از خط استوا قرار گرفته است.

شکل اول: نقشه پراکندگی جغرافیایی شوشتر

۱- مراسم سنتی مذهبی شب اول محرم شوشتر

(نصب پرچم (ببرق) عزای امام حسین (ع) در شوشتر)

مراسم سنتی مذهبی (نصب و برافراشتن پرچم عزای امام حسین) که مبنی بر اعلام شروع و اقامه ی عزای سرور سالار شهیدان امام حسین (ع) می باشد و در واقع نوعی پیشواز مراسم محرم و صفر می باشد که هر ساله در شب اول ماه محرم در شوشتر برگزار می گردد. به دلیل اینکه پایه و مبنای این مراسم ریشه در اعتقادات و ارادت عاشقانه ی مردم به امام حسین (ع) دارد، ضرورت زنده نگهداشتن و حفظ آن احساس می گردد.

۱-۱. تاریخچه و قدمت (نصب پرچم (ببرق) عزای امام حسین (ع) در شوشتر

پیشینه ی نصب پرچم شروع عزای امام حسین (ع) در شهرستان شوشتر بنا بر نقل قول های محلی (سینه به سینه) و گفته پیر غلامان حسینی شوشتر به اواسط حکومت پهلوی در سال ۱۳۰۹ می رسد. رضاخان در اجرای برنامه های مذهبی، بخشنامه ای به استانداری ها و فرمانداری ها زد و طرح ممنوعیت روضه خوانی را انجام داد. (رمضان نرگس؛

۱۳۸۵: ۲۸) در اصل وضعیت عزاداری در ایامی که رضاخان ممنوع کرده بود، بدین صورت بود: در همان ایام رضاشاهی، مردم روضه خوانی خود را قاچاقی و شبانه انجام می دادند و زنها چادر به سر می کردند و شبانه از پشت بام ها خود را به روضه می رساندند. (باستانی، ۱۳۶۷: ۵۵۳)

همچنین سید حسین معتمدی در کتاب خود چنین می نویسد: در قدیم ایام تا زمان روی کار آمدن و ممانعت پهلوی اول از اقامه عزاداری در شوشتر که به واسطه آن بسیاری از مراسم عزاداری رایج در کشور ما متروک گردیده و از بین رفت خصوصا بعضی از مراسمات خاص شوشتر که به طور مفصل برگزار می گردید و سپس متروکه گردید. (معتمدی، ۱۳۷۹: ۴۶۰). چنان که نقل شده است در زمان رضا شاه به خاطر سخت گیری هایی که در برپایی مراسم مذهبی می شد، مردم شوشتر پرچم عزای امام حسین را آماده و در روستاهای اطراف به صورت مخفیانه به اهتزاز در می آوردند و پرچم را در صحرا نصب و دور آن به عزاداری مشغول می شدند، ولی کم کم با توجه به آزاد شدن مراسم عزای امام حسین (ع) این مراسم به این شیوه و نحوه ی اجرا با گذشت زمان به فراموشی سپرده شد تا این که در سال ۱۳۸۵ شمسی توسط هیات مذهبی طفلان مسلم شوشتر آن را دوباره احیا کرد. این پرچم از سال ۱۳۸۵ به بعد هرساله از طرف تولیت حرم امام حسین (ع) و حضرت ابوالفضل عباس به حرمین شریفین متبرک می شود.

این مراسم در بعضی از شهرها خصوصا شهرهای مذهبی نظیر کربلا، دمشق، مشهد، قم و... به شکل تعویض پرچم از رنگ‌های قرمز، سبز و سفید به رنگ سیاه مرسوم بوده اما به شکل برگزاری مراسم سنتی شوشتر که پرچم به نوعی در خفا از مکانی به مکانی بیرون از شهر انتقال یابد و در گرداگرد آن مردم به سینه زنی مشغول بشوند جایی به جز شوشتر انجام نمی‌گردد.

این مراسم در استان خوزستان، شهرستان شوشتر و از مسجد ابریشمکار (واقع در چهارراه امام خمینی، بالاتر از سید محمد بازار) به مقصد امامزاده عبدالله شوشتر می‌باشد. اما در زمان قدیم این مراسم در روستاهای دور افتاده شوشتر انجام می‌گرفت یکی از این روستاها که این مراسم در آنجا برگزار می‌شد در روستای حاج منعم از توابع بخش میان آب شوشتر است.

پیشینه‌ی نصب پرچم شروع عزای امام حسین (ع) در شهرستان شوشتر بنا بر نقل قول‌های محلی به اواسط حکومت پهلوی اول در سال ۱۳۰۹ می‌رسد.

در زمان رضا شاه به خاطر سخت‌گیری‌هایی که در برپایی مراسم مذهبی می‌شد، مردم شوشتر پرچم عزای امام حسین را آماده و در روستاهای اطراف به صورت مخفیانه به اهتزاز در می‌آوردند و پرچم را در صحرا نصب و دور آن به عزاداری مشغول می‌شدند، ولی کم‌کم با توجه به آزاد شدن مراسم عزای امام حسین (ع) در زمان محمد رضا شاه پهلوی این مراسم به این شیوه و نحوه‌ی اجرا با گذشت زمان به فراموشی سپرده شد تا این که در سال ۱۳۸۵ هیات مذهبی طفلان مسلم شوشتر آن را دوباره احیا کرد. این پرچم از سال ۱۳۸۵ به بعد هر ساله از طرف تولیت حرم امام حسین ع و حضرت ابوالفضل عباس به حرمین شریفین متبرک می‌شود. اولین بار پرچم با ابعاد ۳*۲ بود که در سال‌های بعد به خاطر استقبال زیاد مردم پرچم رفته رفته بزرگ و بزرگتر شد تا جایی که در سال ۱۳۹۴ ابعاد پرچم ۱۰*۶ شد همچنین میله‌ای که پرچم بر روی آن نصب می‌گردید در سال اول (۱۳۸۵) ۵ متر و در سال ۱۳۹۴ به ۳۰ متر افزایش یافته است (از سال ۱۳۹۴ تا کنون ابعاد این پرچم و میله آن تغییری نکرده است)

۱-۲. نحوه‌ی اجرای (نصب پرچم) بیرق عزای امام حسین (ع) در شوشتر

در شب اول محرم پیرغلامان شوشتر به اعضای هیات مذهبی هیات طفلان مسلم پیراهن مشکی اهدا می‌کنند، هیات به صورت سیاه پوش با شستن صورتشان با گلاب و عطرآگین کردن پرچم با گلاب ناب، پرچم را روی شانه‌ها قرار می‌دهند و از مسجد ابریشمکار (واقع در چهارراه امام خمینی بالاتر از سید محمد بازار) و همراه با هیات‌های مذهبی دمام زنی، مارش، سینه زنی، زنجیرزنی و اسب‌های آذین بسته این پرچم را تا مقام امام زاده

عبدالله شوشتر حمل می کنند. در راه زنان و مردان با شیون و زاری پرچم را تا محل نصب همراهی می کنند. بعد از پایان ماه صفر پرچم را با مراسم ویژه ای به پایین می آورند. شایان ذکر است امسال به علت نصب میله ی پرچم به صورت دائمی قرار است بعد از اتمام ماه صفر پرچم سبزی به جای پرچم مشکی قرار گیرد. همانند آنچه که در کربلا صورت می پذیرد.

مسجد ابریشمکار که محل آماده سازی پرچم و شروع حمل پرچم از آن جا آغاز می شود و مکان دیگر مقام متبرکه امامزاده عبدالله می باشد که مقصد نهایی پرچم می باشد و پرچم در آنجا برافراشته می شود.

۲- عَلمبازی سُنّتی مُحَرّم

(عَلمداری، عَلمگردانی مُحَرّم در شوشتر)

«عَلمبازی»^۱ (Alam bazi) از جمله آیین های محلی، مذهبی، سنتی و رایج شوشتری ها است که بیشتر در بین شوشتری های استان خوزستان بعضاً در روستاها و شهر های اطراف نیز به صورت مختصرتر متداول و مرسوم است و در مراسمات عزاداری مذهبی خصوصاً دهه اول محرم همراه با ساز سُرنا و دُهل اجرا می گردد. عَلمبازی آیینی کاملاً مردانه است و جزو مهم ترین و اصلی ترین مراسمات محرم در شوشتر به شمار می رود.

این آیین محلی تا به امروز در شهر شوشتر و برخی از روستاهای اطراف شوشتر، در مراسمات عزاداری مذهبی خصوصاً محرم برگزار می شود. لذا به دلیل دارا بودن پیشینه ای کهن و غنی و زنده بودن این بخش از هویت فرهنگی مردم همچنین به دلیل ورود گونه هایی از موسیقی جدید درزندگی مدرن امروز و تأثیرپذیری از آن در موسیقی سنتی خاص این مراسم احساس خطر می شود.

همچنین به طور کلی امروزه با توجه به رشد تفکر مُدگرایی مردم (خصوصاً هم‌رنگ نمودن وسایل^۲) متأسفانه شکلی از عَلم که عَلم رنگی نام داشت و از جایگاه ویژه اعتقادی در بین مردم برخوردار بوده چندین سال است که دیگر ساخته نمی شود و در معرض خطر فراموشی قرار دارد، نیاز به احیای آن وجود دارد.

هرچند اصل حمل کردن عَلم ناشی از انگیزه پیروی عَلمداری حضرت عباس می باشد؛ اما به صورت قطع حمل عَلم عریض و طویل که به شکل صلیب مسیحی هاست و در روی بازوهای این عَلم کذایی، اشکالی از خورشید، کَشکول، تبرزین، کبوتر و اژدها و غیره نصب شده و بر سر عَلم هم چند زنگوله آویزان که مفهوم درستی از این اشکال و اشیا فهمیده

۱. عَلمداری؛ عَلمگردانی.

نمی‌شود، همگی این ابزار پس از ارتباط ایران با اروپایی‌ها در عصر قاجار، از آیین‌های مذهبی مسیحیت اقتباس شده است. این ابزار، نماد و مظهری است که گاهی عزاداران را از محتوا و اصل عزاداری و اقامه شعائر دینی باز می‌دارد. (محدثی، ۱۳۷۴: ۳۴۶). و به نظر می‌رسد باید علم‌ها به شکل سنتی خود اجرا شوند و از علم‌های عریض که نوعی تهدید برای مراسمات به شمار می‌رود پرهیز گردد.

شکل دو: علمبازی در شوشتر

از آنجا که آیین‌های نمایشی و عناصر آداب و رسوم، خود یکی از نمودهای بارز هر فرهنگ می‌باشند، موضوع مورد بحث یعنی علمگردانی نیز مایه‌ای از همین فرهنگ غنی است که به صورت فرهنگ عزاداری و محلی نمود پیدا کرده است. تأکید روی موضوع مورد بحث از نظر فرهنگی اهمیت بسزایی دارد و به حفظ سنت‌های خاص مردم شوشتر کمک در خوری خواهد نمود. در استان گیلان مراسم علمبندی و علم‌واچینی نیز انجام می‌شود.

در استان یزد در روستای سر یزد مهریز مراسمی بسیار زیبا وجود دارد. در این مراسم سنتی، مذهبی که به پای علم معروف است و سابقه طولانی در برگزاری آن وجود دارد، مردان و زنان سریزدی با رفتن به خانه صاحبان علم جهت گرفتن حاجت خود پنج‌گره را به نیت پنج تن آل عبا بر پارچه‌های علم‌گره زده و پنج‌گره دیگر را باز می‌کنند.

آیین علمبازی (علمداری و علمگردانی) از مراسمات خاص آیینی عزاداری شوشتر هست که مردم بسیار به آن اعتقاد دارند از سنت تا کنون نیز به صورت زنده و پویا اجرای آن ادامه دارد. در فرهنگ شوشتر علمبازان، علم‌داران و علمگردانان از جایگاه خاصی بین مردم برخوردارند. خصوصاً مراسم خاص علم‌رنگی و رقص علم شاخص‌های منحصر به فردی است که در هیچ جای دیگر اجرا نمی‌گردد.

۱-۲. تاریخچه و قدمت علمداری، علمگردانی مُحَرَم در شوشتر

تاریخ دقیقی از مراسم آیینی علمداری (علمبازی و علم گردانی) در بین مردم شوشتری وجود ندارد، اما قطع یقین قدمتی دیرینه و تاریخی دارد که اکنون در مراسمات عزاداری آیینی و مذهبی به کار برده می شود، و حتی در شوشتر خانواده هایی زندگی می کنند که به علت اینکه ارادت خاصی به علمدار کربلا داشتند و یا در انجام مراسم علمداری و (علم بازی و علم گردانی) از تبحر خاصی برخوردار بودند نام خانوادگی خود را علمباز یا علمدار و یا امثال هم قرار می دادند. با تحقیق در شجره نامه خانوادگی و شهرت این افراد چنین اقتباس می گردد که حداقل علمداری و علم بازی در شوشتر به حداقل اواسط دوره صفویه برمی گردد.

محمد باقر نیرومند نوشته است که نون گرگره بخوره علم دستوانه بره (نیرومند، ۱۳۸۴: ۶). به این معنی که نان خود را از محله گرگر می خورد ولی علم محله دستوا را حمل می کند این مثل مصداق مثل نمک می خورد و نمکدان را می شکند است. معلوم نیست در چه سالی نام دو منطقه اصلی شوشتر از (گرگر و دستوا) به (کهواز و موگهی) و یا حیدر، نعمتی (حیدرخانه و نعمت خانه) تغییر پیدا کرده است اما با توجه به کتاب تذکره شوشتری نوشته علامه سید عبدالله جزایری که در دوره صفویه تالیف شده است در جای جای این کتاب نام دو منطقه اصلی شوشتر دستوا و گرگر به چشم می خورد و نامی از حیدر، نعمتی (حیدرخانه و نعمت خانه) و یا (کهواز و موگهی) به چشم نمی خورد. با توجه به مطلب فوق مشخص می گردد فرهنگ علم؛ علم بازی و علم گردانی در شوشتر به دوران صفویه بر می گردد و لازم به ذکر است که منطقه دستوا و گرگر به محله های کوچکتر تقسیم می شوند.

علم بازی (علم گردانی و علمداری) آن چنان در فرهنگ خاص عاشورایی مردم شوشتر دارای مرتبه بالایی هست که حتی در زمان جنگ تحمیلی رزمندگان خط شکن گردان های شوشتر (گردان مالک اشتر، گردان ابوالفضل (ع) و گردان شهید شرافت) در میدان نبرد نیز از این کار غافل نمی شدند و حتی سردار رشید اسلام سرلشکر شهید ابوالقاسم ضرغامپور و سردار رشید اسلام سرلشکر شهید خادم سیدالشهدا در حال علمگردانی در تصویر می باشند. (تصاویر مربوط به حضور رزمندگان در منطقه جنگی می باشد)

موسیقی دینی دارای تنوع بسیاری است و به شاخه های مختلفی تقسیم می شود. در ماه محرم موسیقی آیین های عاشورایی (علمبازی) و موسیقی نمایش تعزیه به دلیل عشق و ارادت شیعیان به امام حسین(ع) قابل توجه تر و محسوس تر هستند. این نوع موسیقی که در دسته های عزاداری به کار می رود، شامل نوحه های محزونی است که غالباً در ریتم های یک ضربی یا سه ضربی و در دستگاه همایون یا چهارگاه گوشه شوشتری که حزن انگیز هستند، اجرا می شوند. سازهایی که در این موسیقی به کار گرفته می شده شامل (دهل و سرنا)، (سنج و دمام) و... بوده که با گذشت زمان، برخی از این سازها جای خود را به سازهای کوبه ای غربی مانند طبل داده اند. این سازها برای حزن انگیز تر کردن مراسم مورد استفاده قرار می گیرند و مقام معظم رهبری در این باره می فرمایند استفاده از آلات موسیقی نظیر سنج و دمام و... اشکالی ندارد (خامنه ای، ۱۴۴۱ ق: ۳۲۲). همچنین می فرمایند شایسته است مراسم عزاداری به همان صورت متعارفی که از قدیم متداول بوده برگزار شود. (خامنه ای، ۱۴۴۱ ق: ۳۲۴).

۲-۲. از وعه علم در

شوشتر

به علت بلندی بیش از حد علم های محرم در شوشتر، قطع شدن سیم های برق و جراحت شهروندان در هفت سال گذشته شورای تامین شهرستان شوشتر از برگزاری این مراسم به صورت خیابانی جلوگیری به عمل آورده و مردم برای انجام این مراسم خاص و ویژه در

شهرستان عموما در امامزاده عبدالله، مسجد میر شکار و مقام عباس و هیات های محلی این مراسم را انجام می دهند.

در آیین سنتی شوشتر عَلم ها با توجه به پارچه هایی که از آنها به عنوان رَختِ عَلم استفاده می شد به چند رنگ تقسیم بندی می شوند :

۱- **عَلم سَز (سبز):** عَلم اصل شوشتر عَلم سبز رنگ بود که به احترام عَلمدار دشت کربلا حضرت عباس(ع) ساخته می شد. اما با توجه به ارادت مردم به دیگر بزرگواران دشت کربلا عَلم های دیگری نیز ساخته شد که هر کدام رنگ خاصی داشت.

۲- **عَلم سفید:** عَلم به رنگ سفید به احترام حضرت قاسم(ع) و حضرت علی اکبر(ع) جوانان دشت کربلا ساخته می شود.

۳- **عَلم سیاه (سیاه):** عَلم سیاه رنگ به احترام چادر حضرت زینب کبری (س) سیاه رنگ درست می شوند.

۴- **عَلم رنگی :** عَلم رنگی بیشتر به نیت تبرک و مدد گرفتن از کل شهدای دشت کربلا در شوشتر ساخته می شد.^۱

۳-۲. اعضای اصلی در مراسم عَلمبازی

۱- **عَلمباز:** کسی که عَلم را حمل می کند عَلم دار نام دارد.
 ۲- **عَلمدار:** عَلمداران به عَلمباز کمک می کنند و اگر در راه عَلمباز خسته شد جای خود را با عَلمباز عوض می کنند .

۳- **طناف دار:** طناف در زبان شوشتری همان طناب است برای حفظ تعادل عَلم طناب داران مدام به دور عَلم گردش می کنند و تعادل عَلم را حفظ می کنند.

طناب عَلم

۱. بعضی از عَلمداران جدیدا عَلم ها را دو رنگ (تا نیمه یک رنگ و بقیه را رنگی دیگر) می گذارند.

۴- **دولک گیر:** دولک در زبان شوشتری چوبی است بین ۲ الی ۴ متری که در بالای ان دوشاخه می گردد دولک گیر وظیفه این را دارد که از افتادن عَلم بر زمین جلوگیری کند.^۱

۴-۲. شیوه اجرای مراحل انجام آیین سنتی عَلمبازی در شوشتر

الف) کمک به عَلم

آیین سنتی عَلمداری، عَلمگردانی و یا عَلم بازی در شوشتر حدودا یک ماه قبل از محرم آغاز می گردد. شوشتر به دو منطقه بزرگ به نام موگیهی و کهواز تقسیم بندی می شود که دو منطقه بزرگ به محلات کوچکتر تقسیم بندی می شوند و تقریبا هر دسته مربوط به یک محله خاص در شوشتر است. که بنا به سنت چندین ساله کسانی که بانیان ساخت عَلم در هر محله هستند به در خانه ها، مغازه ها و... می روند و از آنها با لفظ (کمک به عَلم) کمک می گیرند. مردم نیز بنا به نذر خود به آنها کمک می کنند تا از پول های جمع شده وسایل مورد نیاز عَلم را تهیه کنند.

در حال جمع آوری کمک به عَلم

عَلم رنگی:

در منطقه کهواز و موگیهی یک عَلم (یک عَلم کهواز و یک عَلم موگیهی) وجود داشت که به آن عَلم رنگی می گفتند. دلیل این نامگذاری این است که مردمی که قرار بود بعد از ماه محرم و صفر کارخیری (مراسم جشن) نظیر ازدواج، نامزدی، ختنه گُنون (از رسوم خاص شوشتر)، بیرق زَنون (از رسوم خاص شوشتر) برای تبرک پارچه ای که قرار بود آن را برای لباس جشن استفاده کنند به بانیان عَلم رنگی می دادند تا از آن پارچه به عنوان رخت عَلم استفاده کند و بعد از اتمام دهه اول محرم عَلم واچنی می کردند و پارچه را به شخصی که نذر داشته تحویل می دادند.^۲

۱. لازم به ذکر است بعضی از عَلم ها در شوشتر تا ۳۰ نفر هم عزادار برایشان خدمت می کنند.

۲. فقط عَلم رنگی بعد از دهه اول محرم عَلم واچنی می شد و بقیه عَلم ها تا پایان محرم و صفر پابرجا بود. متأسفانه

رسم عَلم رنگی به دلیلی که قبلا عنوان شد از بین رفت است.

خرید پارچه های مخصوص عَلم

ب) رَخت شوری عَلم

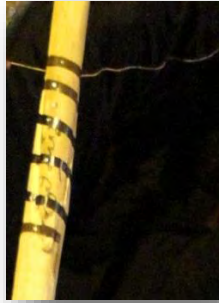
به علت اینکه از رخت عَلم (پارچه های عَلم) می شود، چندین سال استفاده کرد هر سال یک هفته قبل از مراسمات محرم پارچه های عَلم توسط زنان شسته می شود که به آن رَخت شورون (Rakht Shori Alam) گفته می شود.^۱

در شستشوی رخت عَلم تمام زنان با وضو عمل رخت شورون را انجام می دهند (این تنها مرحله ای است که مختص زنان است) در رخت شوری عَلم رسم بر این بوده که این کار در کنار بند میزان درون رودکارون شاخه شطیط انجام میشده که امروزه در خانه ها انجام میشود

پ) چوعَلم :

توق زنی: چوعَلم (چوب عَلم) عَلم هایی که در شوشتر ساخته می شوند بین ۱۰ تا ۲۰ متر بلند دارند اما در شکل سنتی آن باید بین ۵ الی ۸ متر می باشند. چون چوب عَلم هایی که در قدیم استفاده میشده از درختان بومی منطقه شوشتر نظیر گُناَر āāāā r یا سِدَر با نام عَلمی (Ziziphus) با ارتفاع حدودا ۴ متر بوده نیاز بود نجاران چیره دست دو تکه چوب را کج برش می دهند و به وسیله تسمه های فلزی دو تکه چوب را محکم به یکدیگر وصل می کنند تا ارتفاع چوب عَلم به اندازه دلخواه برسد ممکن است برای رسیدن به اندازه دلخواه یک عَلم ۳ یا ۴ توق زنی بشود.

۱. بنا به اعتقاد مردم حتما باید قبل از هر مرحله وضو گرفته شود.

توق زنی عَلم

دولاقش چو عَلم

برقه چو عَلم (پوشیدن چوب عَلم از پایین تا بالا):

بعد از توق زنی نوبت به چار دُلاقش چو (Borgha) عَلم می‌رسد منظور از برقه چو عَلم پوششی دو مرحله ای بروی چوب عَلم است که هم‌رنگ با رخت عَلم انجام می‌شود در مرحله اول چوب عَلم کاملاً رنگ زده می‌شود در مرحله دوم با پارچه به دور عَلم پوشش داده می‌شود این عمل به این دلیل است که توق‌ها کاملاً پوشیده شوند به دو دلیل برقه چو عَلم انجام می‌گردد:

الف) با توجه به فلزی بودن توق باعث پارگی رخت عَلم نشود

ب) باعث زیبا تر شدن عَلم می‌گردد

ت) سر عَلم سازون

هر عَلم دارای سر (Sar) عَلم بود که بر بالای عَلم نصب می‌شود. سر عَلم وسیله ای فلزی که معمولاً پنج پنجه بعنوان شبیه دست بریده حضرت ابوالفضل العباس می‌گذاشتند. بعضی‌ها یک محفظه ای به شکل هندسی کره بر روی سر عَلم نصب و پنج گنجه را بر بالای آن نصب می‌کردند و درون محفظه کره ای شکل مهره های فلزی قرار می‌دادند.

سر عَلم به اشکال مختلفی مختلف نظیر (پنج پنجه، کره و پنج پنجه، لوح با مضامین اعتقادی، شمشیر حضرت علی (ع) ذوالفقار، ماه و ستاره و ...) ساخته می شد. سر عَلم ها عموماً آهنی هستند اما سر عَلم برنجی نیز موجود هست. سر عَلمها را آهنگران شوشتر می سازند و هر سال بانیان عَلم سر عَلم را رنگ می کنند و یا اگر سر عَلمی شکسته می شد برای تعمیرات آهنگران شوشتر به نیت کمک به عَلم سر عَلم را رایگان تعمیر می کردند. برای نصب سر عَلم حتماً از ریش سفیدان محل استفاده می شود و با مدح و صلوات سر عَلم را نصب می کنند.

ح) تال بندی عَلم

تال بندی (Tal bandi) عَلم: تال بندی به دو دلیل انجام می شد، دلیل اول اینکه عَلمها عمدتاً بلند بودند و احتمال شکستن زیادی داشتند به منظور حفظ جان مردم تال بندی انجام می گرفت تال در زبان شوشتری همان طناب است در زمانی که عَلم از جایی بشکند طناب ها باعث می شوند که به طوری محافظت و مهار کنند که بر روی عزاداران نیفتد. دلیل دوم اینکه در سبک سنتی رخت عَلم بندی از این طناب ها استفاده می شود که در قسمت بعدی توضیح داده می شود

ج) رخت عَلم بندون

رخت عَلم بندون (Rakht Alam Bandon) به بستن پارچه های عَلم رخت عَلم بندون گویند که به دو روش انجام می شود. روش اول: روش سنتی رخت عَلم بندون است، در این روش بعد از تال بندی عَلم که در بالا توضیح داده شد به وسیله قاشق از زیر طناب پارچه های عَلم رد می شود. در این روش پارچه های عَلم گره زده می شوند.

روش دوم: عَلمِ دامنی، در این روش که روش جدید بستن پارچه های عَلمِ محسوب می شود ابتدا در فواصل معین مثل نیم متر به دور چوب عَلمِ کِش بسته می شود بعد پارچه های یک اندازه از زیر کِش رد می کنند^۱

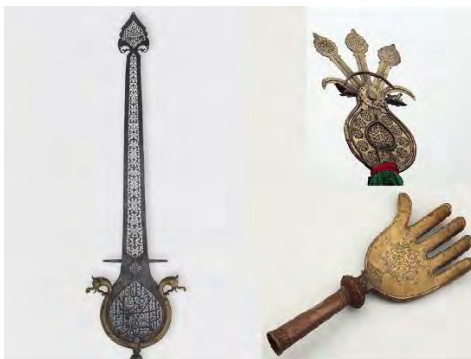

رخت بندی عَلمِ

(د) سرعَلمِ زنون

سر عَلمِ زنون با آداب خاصی برگزار می گردد. در شب اول محرم عَلمِ های ساخته شده در محلات، خانه ها و تکایا به اماکن متبرکه یا مساجد برده می شوند و با مدح و صلوات توسط پیر غلامان حسینی و ریش سفیدان محله سر عَلمِ که از قبل متبرک به اماکن مذهبی (خصوصا امام زاده عبدالله، مقام عباس و قدم گاه متبرک به صاحب الزمان) شده بودند نصب می شود.

۱. در روش دامنی معمولا پارچه کمتر مصرف می شود. قبل از رخت عَلمِ بدون تمام پارچه ها به یک اندازه برش می خورند البته در عَلمِ رنگی پاچه ها برش داده نمی شوند.

سر عَلم

ذ) عَلم برون

پیش از انجام مراسم، نوازندگان دهل و سرنا آهنگی با ریتم حزن انگیز می نوازند که به آهنگ فراخوان موسوم است. به معنی آن که جمعیت خبردار شوند و خود را به دسته برسانند و یا اگر در آنجا حضور دارند، آمادگی ذهنی بیشتری پیدا کنند. با شنیدن نوای دهل و سرنا عَلم داران عَلم ها را از مسجد بردوش خود تا محلی که در آن دسته عزاداری قرار دارد حمل می شود بعد از آن عَلم را بلند می کنند و با دسته به سمت مکان های اصلی عزاداری (در شوشتر ۳ مکان عزاداری سنتی وجود دارد امام زاده عبدالله، بر ابن مالک انصاری و مقام عباس) حمل می شود. در راه نوازندگان ریتم محلی و قدیمی را می نوازند که به آن شعر ماتم عباس گویند و با سبک سینه زنی (شوشتری تقریباً شبیه به سبک سینه زنی نجفی) نواخته می شود این شعر از دیوان شاعر فاضل از عالمان وارسته استاد روشنا بوده است.

ماتم عباس دلاور شده

خون جگر شیعه سراسر شده

از غم وی خون دل حیدر شده

خم قده فرزند پیامبر شده

بعد عباس کی میره عَلم دار

ماتم عباس دلاور شده

ماتم عباس دلاور شده

ماتم عباس دلاور شده

ر) عَلم بازی

مراسم عَلمبازی یا رقص عَلم در محل آخر تجمع دستجات عزاداری (جایگاه) و یا به خاطر احترام به اماکن مذهبی و متبرک اجرا می شوند. عَلم بازی یا رقص عَلم ریتمی تند دارد عَلم بازی فقط توسط افراد نیرومند انجام می گردد این مراسم که تنها در اماکن متبرکه انجام می شود به خاطر احترام به این اماکن ریتم تندتر می شود و عَلم بازان به نوعی با بالا

و پایین کردن عَلم نوعی حرکت به عَلم می دهند که به آن سلام عَلم می گویند و به عقیده محلی به امام زاده سلام می دهند.

اعلام شروع مراسم عَلم بازی با نواختن دهل و سرنا و استقبال پر شور مردم شوشتر

ز) عَلم واچنی

عَلم واچنی آخرین مرحله از سنت آیین عَلمداری در شوشتر است در این مراسم تمامی مردمی که پارچه به متولیان عَلم دادند بعد از اتمام مراسم پارچه های عَلم خود را باز پس می گیرند و دقیقا روز بعد از ماه صفر شروع به دوخت لباس می کنند.

۵-۲- ابزار و اشیاء وابسته به آیین علمبازی:

۱-۵-۲. دُهل^۱: یکی از ابزار بسیار مهم موسیقی عزاداری محرم شوشتر دهل می باشد. دهل، ساز کوبه ای استوانه‌ای شکل که با چوب خیزران (عصایی شکل) و ترکه (شاخه‌ای نازک از جنس درخت کنار) که برای نواختن بر روی دهل استفاده می شود. و در ساخت آن از پوست بز در یک طرف و در

1. dohol

طرف دیگر از پوست میش استفاده می شود و صدای آن یادآور سم ستوران در رزم و نبرد است.

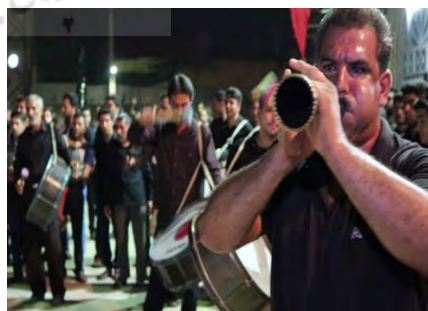

۲-۵-۲. دهل - جزو ابزار نوازندگی در مراسم سنتی علمداری است.

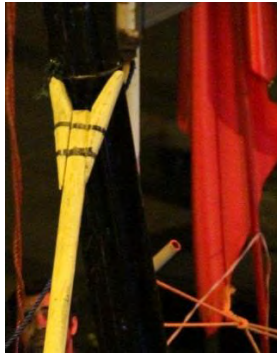
۳-۵-۲. سُرنا؛ یا سورنا نام ساز بادی باستانی ایرانی است سورنا لوله‌ای دراز چوبی یا فلزی با چند سوراخ تشکیل شده است. و از دسته سازهای دو زبانه است. سرنای محلی بیشتر با دهل نواخته می شود و در بعضی نواحی مانند بختیاری، دزفول و شوشتر از سرنای کوچک استفاده می شود.

سُرنا- جزو ابزار نوازندگی علم بازی است

۴-۵-۲. دوشاخه: هر آلتی که بر سر آن دو میله یا دو چوب به شکل دو انگشت باشد دوشاخه نام دارد. در گویش شوشتری به دوشاخه دولک میگویند.

دولک (دوشاخه)

۵-۵-۲. سر عَلم: سر عَلم وسیله ای است که در بالای عَلم نصب می گردد این شی فلزی که معمولا پنج پنجه به عنوان شبیه دست بریده حضرت ابوالفضل العباس می گذاشتند. بعضی ها یک محفظه ای به شکل هندسی کره بر روی سر عَلم نصب و پنج گنجه را بر بالای آن نصب می کردند و درون محفظه کره ای شکل مهره های فلزی قرار می دادند. سر عَلم به اشکال مختلفی مختلف نظیر (پنج پنجه، کره و پنج پنجه، لوح با مضامین اعتقادی، شمشیر حضرت علی (ع) ذوالفقار، ماه و ستاره و ...) ساخته می شد. سر عَلم ها عموماً آهنی هستند اما سرعَلم برنجی نیز موجود هست.

سر عَلم زنون

نتیجه گیری

مراسم نصب پرچم و بیرق عزای امام حسین (ع) به صورت انحصاری در شوشتر برگزار می شود اما مراسم نزدیک به این آیین در بعضی از شهرها خصوصاً شهرهای مذهبی نظیر کربلا، سوریه، مشهد و... به شکل تعویض پرچم از رنگ های قرمز، سبز و سفید به رنگ

سیاه مرسوم بوده اما به شکل برگزاری مراسم سنتی شوشتر که پرچم به نوعی در خفا از مکانی به مکانی بیرون از شهر انتقال یابد و در گرداگرد آن مردم به سینه زنی مشغول بشوند جایی به جز شوشتر انجام نمی گردد.

در مورد علمبازی در شوشتر باید افزود هرچند اصل حمل کردن عَلم ناشی از انگیزه پیروی عَلمداری حضرت عباس(ع) باشد؛ اما به صورت قطع حمل عَلم عریض و طویل که به شکل صلیب مسیحی هاست و در روی بازوهای این عَلم کذایی، اشکالی از خورشید، کشکول، تبرزین، کبوتر و اژدها و نصب شده و بر سر عَلم هم چند زنگوله آویزان که مفهوم درستی از این اشکال و اشیا فهمیده نمی شود، همگی این ابزار پس از ارتباط ایران با اروپایی ها در عصر قاجار، از آیین های مذهبی مسیحیت اقتباس شده است. این ابزار، نماد و مظهری است که گاهی عزاداران را از محتوا و اصل عزاداری و اقامه شعائر دینی بازمی دارد و به نظر میرسد باید عَلم ها به شکل سنتی خود اجرا شوند و از عَلم های عریض که نوعی تهدید برای مراسمات به شمار می رود پرهیز گردد. همچنین به طور کلی در عَلمبازی سنتی شوشتر را با خطر و تهدید مواجه ساخته است، استفاده از آهنگ ها و موزیک های الکترونیک به جای استفاده از دهل و سرنا می باشد.

استفاده از آهنگ های امروزی و مدرن نیز در مراسمات مذهبی شوشتر نیز راه پیدا کرده است که در دراز مدت این فرهنگ اصیل را با خطر مواجه خواهد ساخت.

اقدام منحصر و شایسته ای از طرف افراد یا نهادهای خاص برای حفظ موضوع مورد بحث انجام نشده است. البته در این میان نباید نقش گروه های مردمی و افراد محقق و پژوهشگر که با حضور در میان مردم شوشتر به ثبت و ضبط آداب و رسوم همت می گمارند نادیده گرفت.

منابع

- دهخدا، علی اکبر (۱۳۱۹). لغت نامه، تهران: بی تا.
- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم (۱۳۶۷). از سیر تا پیاز، تهران: نشر علم.
- عمید، حسن (۱۳۴۲). فرهنگ فارسی عمید، تهران: امیرکبیر.
- خامنه ای، سید علی (۱۳۴۲ق). اجوبه الاستفتائات، قم: مجمع جهانی اهل بیت
- حائری مازندرانی، محمد مهدی (۱۳۸۳). معالی السبطين فی احوال السبطين، قم: صبح صادق.
- رمضان نرگس؛ رضا. (۱۳۸۵). «عزاداری امام حسین در دوره پهلوی اول». فصلنامه پانزده خرداد. ش ۱۰.
- شوشتری، شیخ جعفر (۱۳۸۳). الْخَصَائِصُ الْحُسَيْنِيَّة، قم: انوار الهدی.
- مجلسی، محمد تقی (۱۹۸۳ ق). بحار الانوار، بیروت: دارالحياء التراث العربی.
- معتمدی کاشانی، سید حسین (۱۳۷۸). عزاداری سنتی شیعیان قم: عصر ظهور.
- مهدی آبادی (صالحه)، محمد علی (۱۳۹۷). کتاب آیین ها، باورها و سنت های عزاداری شوشتر، نسخه زیر چاپ.
- محدثی، جواد (۱۳۷۴). فرهنگ عاشورا، قم: معروف.
- نیرومند، محمد باقر (۱۳۸۴). یادی از شوشتر، تهران: انجمن مفاخر فرهنگی.

ترکه و چو کوچک - از ابزار نوازندگی هستند

نچار در حال درست کردن چوب عَلم

عزاداران در حال نوازندگی برای مراسم عکمبازی

عکم برون

بند مهار عَلم

بلند کردن عَلم

عَلَم بازی سنتی در شوشتر